

TEXTURES

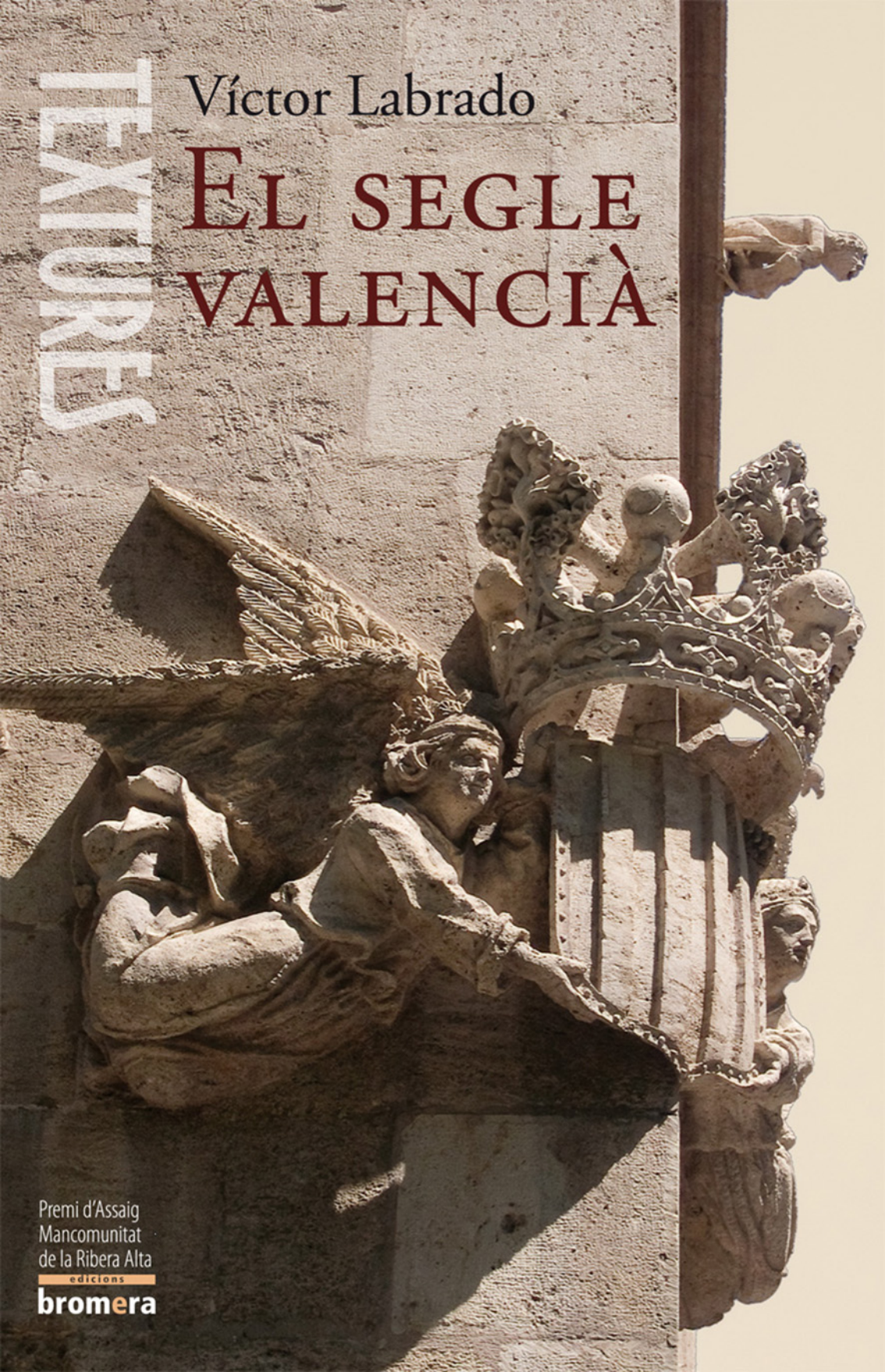
Víctor Labrado

EL SEGLE VALENCIÀ

Premi d'Assaig
Mancomunitat
de la Ribera Alta

edicions

bromera

FRA ANTONI CANALS:
ELS NOMS I LA UNITAT DE LA LLENGUA

Entre la llarga col·lecció de textos antics que fan referència al nom de la llengua, n'hi ha un que, datat el 1395 i degut al valencià fra Antoni Canals, ha resultat de bon tros el més controvertit i mal comprés de tots. La confusió generada al seu voltant ha permés utilitzar-lo des de les més diverses intencions i perplexitats.

Aquesta llengua nostra, que tan diverses denominacions presenta encara avui, va passar per un procés d'expansió territorial, allà pel segle XIII, que en fixaria els límits territorials, poc dalt o baix, avui encara vigents. Quan es va produir aquesta expansió, la llengua no tenia encara un nom únic, ben establert i consolidat que la designara de forma inequívoca. Un parell de segles després, els valencians del xv, per a designar-la, feien servir diversos sinònims. D'una banda, la solien anomenar encara *pla*, *vulgar*, *romanç*, sense cap indicació de caràcter territorial. Eren denominacions que en remarcaven només el caràcter popular, de llengua viva, oposada al llatí, la llengua sàvia. Escriure o parlar en *pla*, en *vulgar* o en *romanç* volia dir fer-ho en una llengua romànica

altra que el llatí. D'altra banda, aquestes formes més tradicionals de donar nom a l'idioma propi coexistien amb altres dues de més recents, generades ja en el segle XIV sobre els gentilicis *catalana* i *valenciana*, corresponents respectivament al lloc d'origen històric de la llengua –Catalunya– i al de la realitat política i social de nova creació –Regne de València–, on havia arrelat més tardanament. Aquesta era, doncs, la situació: una varietat de denominacions, basades les unes en l'oposició entre la llengua romànica i la llengua llatina, basades les altres en criteris territorials, bé d'acord amb el lloc d'origen de la llengua, bé amb la comunitat políticament diferenciada dels parlants. Aquesta diversitat ha fet possible que es produïra la confusió que provarem d'aclarir.

El frare dominicà Antoni Canals va viure entre 1352 i 1419. Als manuals d'història de la literatura, hi ocupa un espai il·lustre amb Bernat Metge, Francesc Eiximenis i sant Vicent Ferrer. Amb lleugeres diferències d'edat, tots quatre autors van viure en una mateixa època i van practicar la prosa d'intenció didàctica o doctrinària. Van compartir un mateix medi cultural, en tensió entre l'edat mitjana i el Renaixement, entre la inquietud espiritual cristiana, d'una banda i, de l'altra, la devoció, si no el rebuig, als redescoberts autors *pagans* de Roma.

En alguns documents bastant explícits, Canals se'ns presenta ben caracteritzat com un home lliurat a l'estudi, un amant dels llibres ben atent a les novetats culturals, un intel·lectual sol·licitat per reis i nobles que el consul-

ten i li encarreguen traduccions de llibres llatins perquè, incapaços de llegir-los en el text original, valoren les versions que el frare els serveix en una prosa moderna i elegant, en el romanç accessible.

Així, per exemple, l'any 1391 el rei Joan I es referia a ell com a «religiós e amat domèstic e familiar nostre, frare Antoni Canals», en una carta que adreça al prior dels dominicans a València, per informar-lo que ha fet un encàrrec important al frare, del qual espera «que ens exponga e reduesca de llatí en nostre vulgar alguns llibres, los quals nós, qui ens delitam molt en lligir, poguésem sens gran dificultat e studi entendre», i demanar-li que com a prior del convent li proporcione una cel·la on Canals pugui «pus diligentment e sens alcuna torbació entendre en vulgaritzar los dits llibres».

Els entesos que han tingut la paciència d'estudiar els escrits de Canals li han discutit el mèrit de pertànyer de ple dret al rengle dels humanistes. Segons aquestes autoritzades opinions, fra Antoni fóra un autor de mentalitat profundament medieval, un militant de Crist inquietat pels nous corrents més racionalistes, per l'escepticisme que en matèria de fe apuntava entre les minories cultes del seu temps, però alhora home intel·ligent, ben informat i d'actitud dialogant, també s'adonava que els nous impulsos culturals no es podrien conjurar amb una expeditiva condemna des de la trona, com les que trobem als sermons del seu coetani Vicent Ferrer, dominicà com ell i mestre seu al convent de Barcelona.

El futur sant va sentir per les lletres profanes una repugnància militant, explícita, molt ben documentada: «Aristòtil, on te penses que sia? –interpel·lava els destinataris d'un sermó seu, i tot seguit es responia ell mateix:– En infern!, que ell llegia en les escoles que era un Déu, e anava a l'església e adorava les ídoles, e morí a mala mort». De Virgili també assegurava en un altre sermó que «jau enmig d'infern»; i ni en el cas de Plató no gastava contemplacions: «Plató verge era, mas en infern és». Si un tan poderós atenuant com és la virginitat, penosament servada tota una llarga vida, no havia pogut redimir aquell intel·lectual pagà, sobre la resta de grecs i llatins, més aviat adelerats i promiscus, ens podem fer una idea exacta de quina havia estat la sort de tots ells una vegada passats d'aquesta corporal vida. Sempre segons sant Vicent.

Canals, però, no s'adreçava a la multitud il·letrada, el seu públic volia pastures intel·lectuals més subtils i ell acceptava el repte d'enfrontar-s'hi i contradir-los, no amb autoritats espigolades dels textos de la tradició cristiana, sinó extretes dels autors llatins, *pagans*. Com ara el *Dictorum factorumque memorabilium* de Valeri Màxim, que li servia també per a infondre el temor de Déu als seus lectors. Comparant els antics romans amb els seus coetanis, al pròleg de la traducció que en va fer, diu el bon Canals que el balanç és negatiu per als cristians, malgrat haver-se beneficiat en teoria de tot el pla de redempció promogut i executat per iniciativa directa de la divinitat.

Els romans, per contra, sense ajuda ni enviats de Déu, els resultaven superiors moralment. Així, quan en el seu temps, amb el cristianisme sòlidament implantat, Canals es troba pertot «regnant los pecats, les virtuts exel·lades de la terra», creu, molt probablement de bona fe, que «ja no resta sinó que exemples de gents estranyes [...] sien al·legats, ferint lo front de nostra poca vergonya». Vol dir estranyes a l'Església, és a dir, exemples de pagans, en els quals trobava «virtuts de hòmens que no hagren coneixença de Jesucrist, perfecció de vida de poble qui no fon ajudat e sustentat ab eficàcia de sagraments, feeltat e amor de gents que no hagren profetes qui els preïcassen, apòstols que els prometessen lo regne del cel». Per això va emprendre la tasca de traduir el *Valeri Màxim*, Sèneca i altres autors igualment edificants.

La de Canals era, doncs, una operació intel·lectual molt ben intencionada, poc genial i més aviat utilitària. Una prosa molt ben tallada i una voluntat d'adaptar-se al nivell cultural dels profans la feien possible. Mestre en teologia, renunciava al privilegi de la càtedra i baixava a la controvèrsia a peu pla: acceptant les armes i condicions dels oponents. No era poc mèrit, doncs, el de fra Antoni Canals.

La seua obra, com ja es pot intuir per la breu introducció precedent, difícilment podria trobar lectors actuals. La llarga llista de voluminoses traduccions i la breu obra original de temàtica pietosa degudes a la seua ploma sols poden a hores d'ara ser l'objecte d'atenció d'un públic

molt minoritari. Només un lector altament especialitzat visitaria avui les seues pàgines, en compliment d'alguna curiositat erudita o per un àrid deure acadèmic.

La posterioritat tan exigua de Canals s'anima, però, amb una sola excepció: el pròleg que va escriure per a la seua traducció dels *Dictorum factorumque memorabilium*, de Valeri Màxim. Aquest pròleg conté un passatge que ha estat ara i adés divulgat més enllà del clos erudit, fins i tot entre lectors només aficionats. De fet, en cap història de la llengua catalana, als capítols dedicats a l'edat mitjana, no hi pot faltar l'obligada referència a l'excel·lent passatge de Canals.

El passatge, com tot el pròleg, anava adreçat al cardenal Jaume d'Aragó, bisbe de València, que havia encomanat la traducció del llibre a fra Antoni Canals:

Jo, a manament de vostra senyoria, he'l tret de llatí en nostra vulgada llengua materna valenciana, així breu com he pogut, jatsesia que alguns l'hagen tret en llengua catalana; emperò com llur estil sia fort llarg i quasi confús, entremesclant-hi les gloses que són, o defalliment de vocables, o no poden comprendre les dites històries en breu sentència, mas com los enteniments dels vivents hui sien molt aguts e breus, e les ocupacions de les gents grans i difuses, considerí que, per tolre enuig e per satisfer en temps esdevenidor als enteniments de molts, tragués lo dit *Valeri* i el comprenés en breu tractat, proseguint les històries segons la sentència literal, acostant-me al text així prop com pot ma poca suficiència.

El dubte és si, segons Canals, la «nostra vulgada llengua materna valenciana» era una llengua diferent de la *llengua catalana*. Una de les veus il·lustres que s'hi han pronunciat, impotents i alarmades, entre les que conformen ja una llarga tradició exegetica al voltant d'aquest breu text, és la de Joan Fuster, que a *Poetes, moriscos i capellans* s'hi va haver d'enfrontar. Diu Fuster:

Quan el 1395 Canals traduïa el *Valeri Màxim*, afirmà que ho feia en la seva «vulgada llengua materna valenciana», «jatsia que altres l'hagen tret en llengua catalana». L'oposició de dues llengües, valenciana l'una i catalana l'altra, no pot ser presentada més netament. Els erudits moderns han quedat indefectiblement perplexos davant la frase del dominic valencià.

Aquesta «oposició de dues llengües, valenciana l'una i catalana l'altra» es fa encara més estranya per tal com, segons que el mateix Fuster fa notar unes ratlles més avall:

L'idioma de Canals és el català literari normal del seu temps. I tanmateix, les seves paraules no toleren el menor dubte sobre la intenció que les inspira.

Aquest comentari era un bon resum de la qüestió. El parer de Fuster era el generalment vigent entre els especialistes del ram quan *Poetes, moriscos i capellans* va aparèixer l'any 1962. L'observació sobre la identitat de

llengua constatable entre la prosa de Canals i la dels seus coetanis de Catalunya i de Mallorca és d'una obvietat que no admet discussió.

Una sospita s'imposa: malament podia Canals establir unes diferències que no practicava, difícilment podia negar una realitat que ell coneixia perfectament.

A banda d'aquesta contradicció flagrant, hi ha un punt feble en el comentari de Fuster: quan es vol penetrar el sentit de les paraules d'un qualsevol autor no és gens convenient afanyar-se a l'hora d'establir *la intenció que les inspira*, i més encara si això ens porta a conclusions inversemblants. De fet, ell mateix, encara que acceptava la inèrcia d'una llarga tradició d'acords sobre el passatge de Canals, alhora s'hi revoltava, i diu més avall:

Personalment, sempre m'ha sorprès una mica que historiadors i filòlegs, en estudiar aquesta qüestió, semblin descartar la possibilitat d'un lapsus, d'un error de copista o de qualsevol altra cosa per l'estil.

Així, doncs, si Fuster no dubta del significat de les *paraules*, d'allò que diu el text tal com ens ha arribat, sí que proposa la possibilitat o necessitat d'una altra *intenció que les inspira*, almenys en l'origen, en una hipotètica redacció primera del mateix Canals, després corrompuda per una transmissió defectuosa del manuscrit; però aquesta tímida proposta de revisió no és de gran utilitat, perquè té el defecte de ser, a hores d'ara, rigorosament indemostrable.

Canals restaria, doncs, l'únic testimoni que al llarg dels segles medievals hauria contradit el general reconeixement explícit o tàcit de la unitat de la llengua catalana, o valenciana. O mallorquina. Perquè tal com s'entenen les seues afirmacions, no ens trobaríem davant una simple *qüestió de noms*, sinó davant una consciència, o voluntat, de llengua a part que hauria sostingut un personatge aïllat, en solitària oposició amb tot el seu entorn històric i en flagrant contradicció amb la mateixa llengua que ell escrivia.

No cal dir que el fet és preocupant. No és gens segur que les excepcions, ni que siguen úniques, confirmen regles. Fuster es resistia a admetre l'impossible. Ara bé, s'hi resistia, però s'havia de sotmetre a l'evidència establida. Diguem-ne evidència. I tothom abans que ell havia fet igualment. Per a fer-se una idea d'aquesta unanimitat, només cal obrir pel capítol corresponent la monumental *Història de la literatura catalana* de Martí de Riquer (de Riquer i d'altres, però exclusivament de Riquer pel que fa als segles medievals) i veure què en diu una de les autoritats de més pes en la nostra tradició filològica.

Per a ell, l'asseveració de Canals també és:

molt difícil d'explicar, o sia la distinció que aquelles traduccions eren en «llengua catalana» i la seva, en canvi, és en «nostra vulgada llengua materna valenciana».

Aquesta oposició entre dues llengües diferents que faria Canals, Riquer la troba inexplicable, perquè:

per molt que s'analitzi la prosa de Canals, en aquest i en altres llibres seus, no es troba cap característica dialectal que sembli justificar-la. Canals escriu, fet i fet, la mateixa llengua que el gironí Eiximenis o que el barceloní Bernat Metge, és a dir, el català diguem-ne oficial imposat per la Cancelleria.

I dit això, també Riquer s'empesca no una, sinó dues possibles raons que donarien sentit, perquè algun n'havia de tenir, a l'afirmació de Canals. La primera raó o explicació, la trobaríem:

si imaginéssim que la pronúncia del català parlat al regne de València era ja marcadament diferent del parlat a Catalunya [...] però això, és clar, no pot traslluir-se en un llibre.

La segona possible raó no fóra de natura lingüística, sinó «un autèntic particularisme diguem-ne *regnicola*» personalment atribuïble a Canals, el qual «potgué ésser un valencià molt localista». I fetes aquestes consideracions, el mateix Riquer acabaria afegint, amb molt bon criteri: «Val a dir que no estic gaire convençut d'aquesta explicació, però no en trobo una altra».

De Riquer podríem saltar a Rubió i Balaguer, per citar un altre nom insigne de la nostra filologia, i en una ràpida consulta a la respectiva *Història de la literatura catalana*, pel que fa al pròleg de fra Antoni Canals al *Valeri Màxim*, hi trobaríem la següent observació:

No era la primera versió que hom feia d'aquella obra al català, segons testimoni del mateix traductor, però aquest va voler fer-la en la seva «vulgada llengua materna valenciana», assenyalant, com molt bé escriu Riquer, un particularisme lingüístic difícil de definir.

Podríem repetir la prova fins a cansar-nos i no trobaríem cap veu discordant, entre els estudiosos interessats en el text de Canals, anterior al 1962, data del comentari que hem vist de Fuster.

Notem, d'altra banda, que Rubió i Balaguer reconeix una particular autoritat a Riquer en la matèria. L'interés d'aquest per l'obra de Canals venia de lluny. En el pròleg que va escriure per a l'edició de l'*Scipiò e Aníbal* (p. 14), del mateix Canals, apareguda a «Els Nostres Clàssics» l'any 1935, parlant de la *valenciana prosa* Riquer afirmava:

No hem de confondre, però, aquesta «valenciana prosa» amb la «llengua materna valenciana» de què Canals ens parla en el pròleg del *Valeri Màxim*, amb un particularisme lingüístic molt difícil de definir [...] la «valenciana prosa» és un estil i no una llengua.

I tot seguit afegia en nota a peu de pàgina, demostrant que s'havia llegit el *Canals-Valeri Màxim* més enllà del pròleg i que el seu esforç no havia estat inútil:

Tanmateix la catalanitat de Canals apareix ben manifesta en altres aspectes, com per exemple al mateix *Valeri Màxim*, on diu: «E com lo dit rey [Massinissa] fos barbre —que vol dir hom estrayn a la terra on és, qui no col Déu, com serien, als catalans, turchs o tartres—...» (llib. I, t. II, 8).

Com podia, doncs, Canals voler dir allò que li fan dir?

El bon Canals, que s'havia imposat de ser fidel a l'original llatí per donar-ne una versió «en breu tractat, prosseguint les històries segons la sentència literal» —com declara al pròleg—, no va poder evitar d'interpol·lar una glossa per aclarir als seus contemporanis el significat de la paraula *barbre* —bàrbar— i ho exemplifica comparant els turcs o tàrtars, no amb els valencians, sinó amb els catalans.

Quina idea tenia, doncs, Canals dels lectors a qui s'adreçava i, per tant, de la llengua que escrivia? Per què, si escrivia una llengua valenciana diferent de la catalana, no fa la comparació dels turcs o tàrtars referida als valencians? Com podia contradir-se d'una forma tan absurda adoptant el punt de vista dels catalans en una de les glosses de la seua traducció i fent una tal afirmació al pròleg que l'acompanya?